

un llibre de gramàtica de la bisbal d'empordà

per
SALOMÓ MARQUÈS

INTRODUCCIÓ

El manuscrit 1.206 de l'Arxiu de la Biblioteca del Palau de Peralada ⁽¹⁾ és un volum de més de 168 pàgines que contenen bàsicament els exercicis de gramàtica que feien els alumnes de l'escola de llatinitat del convent dels franciscans de la Bisbal d'Empordà. Una lectura d'aquests apunts de classe ens aporta llum sobre els continguts de l'ensenyament de llatinitat, sobre la llengua usada en l'ensenyament i, també, algunes dades sobre l'alumnat. *Vegem-ho amb detall.*

EL MANUSCRIT

Es tracta d'un volum de 14'5 x 20'5 cm. amb 168 pàgines manuscrites i numerades, més 10 sense numerar. No porta cap títol ni hi ha cap primera pàgina en què hi figurin explícitament el nom de l'autor, la població, la data...

De totes maneres, una atenta lectura de grafies i notes que hi ha a les contracobertes, així com d'alguns dels exercicis ens permet afirmar:

1.- És un llibre d'exercicis de gramàtica que fan servir els alumnes de l'escola de llatinitat del convent dels franciscans de la Bisbal d'Empordà. D'aquesta vila es diu "las dos marabellas de esa vila són: el pon una, al cobert de la plassa dos, el castell tres, la bordeta quatre, al calvari sinch, al campanar sis". ⁽²⁾

2.- El volum és de l'estudiant Francesc Fina, que l'utilitza entre els anys 1770 i 1773. Així consta al final del manuscrit "Buy que contam dia nou de gener del any 1770 és lo dia que comenso de anar a grammàtica..." A la pàgina següent afegeix "Buy que contam dia 29 de juny del any 1773 és lo dia que sesso de anar a grammàtica y me poso a la botiga". El noi acabats els estudis fa d'adroguer.

3.- El mestre de les classes de gramàtica és el "P. Bernardino, franciscà del convent de la Bisbal". No hi ha cap més dada sobre aquest religiós.

DATA DE COMPOSICIÓ

Francesc Fina usa aquests apunts els anys 1770-1773, de totes maneres el llibre és escrit abans si hem de creure les referències cronològiques que hem trobat en alguns dels exercicis: "(el Rei) dignóse mandar por su Real Cédula de 23 de junio del **presente** año 1768" (p. 102), "El día pues 19 de mayo del **corriente** año 1769 salió electo..." (p. 133), "llegó el ejército enemigo dia 22 de noviembre del **presente** año 1770 y formóse delante..." (p. 142).

(1) Biblioteca Palau de Peralada, Arxiu, Secció G, Pobles de Catalunya, Ms/1.206.

(2) Pel que fa als fragments transcrits he respectat el text manuscrit; únicament he posat accents i he puntuat quan ha calgut.

El campanar de la Bisbal era considerat la sisena meravella de la població.

Si tenim present que la primera meitat del llibre és escrita en català i que els exercicis en castellà s'inicien a partir de l'any 1768, podem afirmar que el manuscrit és anterior a aquest any, tot i no saber-ne la data exacta.

CONTINGUTS

El manuscrit té dues parts ben diferenciades. Una primera que forma el cos del llibre que és dedicat a exercitar-se en transcripció de textos catalans (més tard castellans) al llatí. En una segona part molt breu, en pàgines sense numerar, hi ha la relació dels alumnes assistents a l'escola.

Podem dividir el volum en aquests cinc apartats:

- * Suma de composicions de gramàtica (pg. 1-94). Aquestes són composicions del català al llatí.
- * Composicions repentines (pg. 95-100). Únicament en llatí.
- * Composicions castellanes (pg. 101-146). Del castellà al llatí.
- * Summa d'algunes notes per fer llustres i vernís (pg. 147-162). Escrites en català.
- * Índex (p. 163-168).

Els diferents exercicis que van fent els alumnes, a més de fer-los destres en la pràctica del llatí, molt sovint van donant pautes de comportament, valors... Una lectura

dels títols de cada exercici (cfr. apèndix 1) posa en relleu el predomini d'exercicis en els quals es tracta de temes de caire religiós i formatiu. Alguns d'aquests exercicis es repeteixen primer en català i després en castellà. Vegem-ne alguns botons de mostra.

Un dels primers exercicis tracta el tema de la monarquia. S'intitula "Dels Reys": "Los Reys a qui la Divina mà ha confiat al govern de sos estats convé que sian molt savis y prudents per a que justment y segons tota llei divina regescan la monarchia. A ells toca, com a substituïts que són de Déu en la terra, invigilar que se cumplian no sols las lleys del Regne, sinó també las de la Iglésia y de Déu N. Sr. Així mateix toca a la Persona Real premiar als bons y castigar als mals, fomentar la virtut y desterrar del Regne tot gènero de vicis. Així ho fa nostra charíssim monarcha D. Carlos Tercer, que Déu guarde y colmia de felicitats..." (p. 15).

Aquesta és la visió que té el professor referent al rei. Pel que fa a la funció del mestre diu el següent "Toca als mestres enseñar als deixebles no sols la grammàtica, mes també la modèstia y virtut. Per això lo P. Bernardino nos exorta a nosaltres, deixebles seus, que (...) viscam recullits en nostres casas, que nos aplicam als llibres, que siam obedients a nostres pares, que tingam reverència als majors, que nos apartem de malas companias y, finalment, que tingam present al sant temor de Déu, que és lo principi de la verdadera sabiduria" (p. 64).

Aquesta relació d'actituds que han de tenir els alumnes és completada en un altre exercici, quan es tracta **Dels estudiants** diu: "En quant los estudiants són més doctes, modestos, cortesos y en todas las cosas corregits en tant són més dignes de honor y alabansa. Però al contrari, los descortesos, ignorants y atrevits són dignes del major càstich y despreci, perquè estos són lo escàndol de la República y la confusió de sos pares y la infamia de sos mestres" (p. 67).

Encara insisteix en un altre exercici sobre la manera de comportar-se dels estudiants. Quan parla **Dels deixebles** insisteix: "Los deixebles ben instruits en los preceptes de la grammàtica y corregits en los costums són la gala y honor de son mestre; però los peresosos per lo estudi y descortesos que no tenen la deguda reverència a Déu en son temple ni amb els majors, són lo aprobi y confusió de sos pares y sos mestres". L'exercici acaba amb una recomanació directa als estudiants bisbalencs: "Sian, pues, los grammàtichs de la Bisbal bons, cortesos, sants, devots y aplicats als llibres, que així seran la honra y alegria de sos pares y mestres y dignes de tota alabansa. Però si ab paraules y accions impròpies les causassen algun rubor seria precis mudar lo amor en indignació y aplicar-os al degut càstich" (p. 81). Aquest exercici es torna a repetir quan els alumnes ja practiquen en llengua castellana, a la pàgina 105.

Alguns dels alumnes després continuaven els estudis de filosofia a Girona "avem vist un dels nostres condeixebles que estudian en Gerona, per lo qual avem sabut que los demás gozan de perfecta salut, de que és

alegrat summament lo sr. mestre y tots los seus deixebles" (p. 10). Amb aquesta perspectiva, d'anar a estudiar cursos superiors a Girona, la darrera classe s'intitula **Última de grammàtica** i és una exhortació pel curs vinent: "Instruidos ya suficientemente en los preceptos de la grammàtica, soys llamados, amados discípulos, a cosas mayores; es a saber, el curso de la Filosofía. Esta es aquella admirable ciencia que enseña el curso y secretos más profundos de la naturaleza y, al mismo tiempo, dispone al hombre para todas las demás ciencias. Ya, pues, que tanto conduce y aprovecha al hombre de filosofía, debéis todos aplicar los talentos que Dios os ha dado para adquirirlos porqué no se alcanzan con poco precio las cosas que mucho valen. Debéis también desterrar de vuestros coraçones toda afición a lo terreno, que no habita la sabiduría en coraçones sujetos a pecados" (p. 144-5).

Després de les composicions gramaticals hi ha una quinzena de pàgines, escrites en català, en què s'expliquen diverses maneres de fabricar colors, vernís, com fer una ploma de tinta... Podem considerar-ho com ensenyaments tècnics? o més aviat són notes de Francesc Fina que, no ho oblidem, quan deixa els estudis va a la botiga de casa seva, una botiga que és d'adroguer. Sigui com sigui, transcriu un parell de textos il·lustratius d'aquestes pràctiques:

Per fer vermelló de rostro

"Pendràs safrà bord, lo posaràs dins un saquet cosit y lo rentaràs ab aigua corrent fins a tant que lo color groch sia fora, que la aigua sia clara y després pendràs llexiu de soya y una verga de ser de llexiu y aniràs llensant dins lo següent y faràs que lo such caiga dins de unas gibrellas y quant haurà tret lo color dit safrà pendràs lo dit such y lo faràs reduhir y quedaràs advertint que lo safrà ha de ser torrat" (p. 155)

Per fer una pluma de tinta

"Pendràs guix i llapis picat y passat per un sadàs y posat ab clara de ou se forma una pluma com si fos de llapis, prima com la bulgas per escriurer" (p. 158)

LA LLENGUA

A l'escola els alumnes practiquen el llatí a partir del català. El mestre dicta un text en català i ells el tradueixen al llatí. Aquest tipus d'exercicis els fan tinguem-ho present, ja entrada la segona meitat del segle XVIII quasi mitja centúria després de publicat el Decret de Nova Planta. Un dia, però, canvia la llengua, els exercicis es fan en castellà, els alumnes ha de traduir del castellà al llatí. Què ha passat? El primer exercici de traducció que fan ho explica:

Del Rey

"El Rey Nuestro Señor, cuya sagrada persona conserve Dios años y cumule de felicidades, considerando que los Cathalanes florecen en ingenio así para las especulaciones de Minerva com para la operaciones

de Marte, dignose mandar por su Real Decreto de 23 de junio del presente año 1768 que en todo el Principado de Cataluña se hable y enseñe la lengua española para que instruidos en la frase española puedan los cathalanes emplearse con mayor desembarazo al Real Servicio. Obedeciendo, pues, como es justo al Real Decreto, manda el maestro de la Bisbal a todos sus discípulos que, en adelante, hablen y repitan los libros en lengua castellana; previniendo que no mirará con indiferencia los defectos que en este asunto se continen, pues no son dignos de compasión los que con todas sus potencias no cumplen la voluntad de nuestro amabilísimo monarcha" (p. 101-2).

Heus ací un testimoni clar i de primera mà de com es va portant a terme la castellanització de l'escola a casa nostra. De totes maneres, i deixant a part la classe, els alumnes continuen escrivint en català. De fet, tant la relació d'alumnes que assisteixen a l'escola els anys 1770-73, així com les notes per fer vernís, colors... i altres coses usades en l'adrogueria són escrites en català.

L'ALUMNAT

Al final del manuscrit hi ha la relació dels alumnes que l'any 1771 assisteixen a la festa que es fa a l'escola per celebrar Sant Nicolau. En total són 46 dels quals sabem el nom i primer cognom de cada un. L'any següent assisteixen a aquesta festa 47 alumnes. Una última relació és de l'any 1773, del 29 de juny, dia "que sesso de anar a grammàtica y que me poso a la botiga y dit any han eixit de grammàtica los següents..."

Aquesta última relació —de 20 alumnes— explicita la població de cada un dels alumnes, d'aquesta manera sabem que l'escola n'hi ha 4 que són de la Bisbal, 3 de Verges, 2 de Calonge, Jafre i Juà i un de cada una de les següents poblacions: Corçà, St. Sadurní, Rupià, Celrà i St. Feliu de Guíxols. N'hi ha un del qual no hi consta la població.

Comparades les tres llistes, són 11 els alumnes que hi figuren tots tres anys, mentre que els que hi figuren només els dos darrers anys són 17. En tot el manuscrit no hi ha cap referència de si els alumnes són interns, externs, van i vénen dels seus pobles o es queden a viure en famílies de la Bisbal.

CLOENDA

Aquest manuscrit ens ofereix de primera mà un quadern d'exercicis de gramàtica. Exercicis que a més de demostrar com traduïen del català i del castellà al llatí, posen al nostre abast la concepció del mestre pel que fa a aspectes de la vida cultural i social de l'època. Quin concepte es té de la monarquia, què es vol dels estudiants, quins són els punts fonamentals de la formació religiosa i de la vida cristiana...

També és important pel testimoni documental —molt clar, per cert— del moment que s'inicia a les escoles de gramàtica l'ensenyament en castellà. Un document que

cal posar en relleu i que forma part de la petita història de l'ensenyament local.

Els experts en fabricació de tintes, colors i vernissos haurien de llegir atentament les pàgines manuscrites i fer-ne una valoració del que s'hi diu.

També seria interessant que els historiadors locals seguissin la pista dels alumnes a partir de la llista dels nois que acaben els estudis l'any 1773.

Tot plegat fa que sigui un manuscrit que val la pena donar a conèixer i llegir amb més atenció que el que he fet. La meua pretensió era simplement fer-ne una primera aproximació.

Apèndix I

Índex de matèries

Del pobre i rich	fol. 1
Dels quatre amichs	fol. 2
Dels oradors	fol. 3
De la eternitat	fol. 5
Dels enemichs	fol. 7
Del fill	fol. 8
Del condeixible	fol. 10
Dels amichs	fol. 11
De César Augusto	fol. 12
De la Epifania	fol. 14
Dels Reys	fol. 15
Dels Christians	fol. 18
Del Rey D. Fernando	fol. 19
Col.loquis de Pere y Juan	fol. 20
De la ànima racional	fol. 21
De D. Juan, rey de Portugal	fol. 23
De la ingratitud	fol. 27
De las vespres sicilianes	fol. 30
De la carta al amich	fol. 33
Del Summo P. Clement setè	fol. 35
Del temple de Sant Pere	fol. 37
De Luthero	fol. 41
De Luthero	fol. 44
De Luthero	fol. 47
De Luthero	fol. 49
De Luthero	fol. 53
De Luthero	fol. 55
Acte de fe	fol. 58
Acte de esperança	fol. 60
Acte de caritat	fol. 62
Del P. Bernardino	fol. 63
Del Rey Carlos III	fol. 65
Col.loquis de Francisco	fol. 66
Dels estudiants	fol. 67
De alguns deixebles	fol. 69
De Pere	fol. 70
De un estudiant	fol. 71
Dels christians	fol. 73
De Carlos Quint	fol. 74
Dels Reys	fol. 76

De un miñó	fol. 77
Del evangelista	fol. 79
Dels deixebles	fol. 81
De las tropas	fol. 83
De Pavia	fol. 83
De un governador	fol. 84
Dels de alt llinatge	fol. 86
Del Príncep	fol. 87
Carta del amich	fol. 88
Del batlle	fol. 89
Del secretari	fol. 90
De Hidrunta	fol. 90
Del germà	fol. 91
Dels gitanos	fol. 93
Del Summo P.	fol. 94

Composicions repentinas

De latronibus	fol. 95
De grammaticis	fol. 95
De coeli gloria	fol. 96
De Franc. latrone	fol. 96
De scholasticis	fol. 97
De rege	fol. 97
De scholasticorum munere	fol. 98
De scholastico	fol. 98
De christianis	fol. 99
De maximo peccatore	fol. 99
De D. Antonio Barceló	fol. 101

Composicions castellanés

Del Rey	fol. 101
Coloquio de Pedro y Juan	fol. 103
De los discipulos	fol. 105
De Dios	fol. 107
De Carlos V y Francisco I	fol. 111
De la pérdida de Rhodas	fol. 117
De la pérdida de Rhodas	fol. 120
Carta al amigo	fol. 122
De Madalena	fol. 124
De la rebellación de Luzbel	fol. 126
Carta al migo	fol. 128
De la ascensión de Christo	fol. 130
Del Summo P. Clemente XIII	fol. 131
De la Iglesia afligida	fol. 133
Del Summo P. S. Pio V	fol. 135
Del Summo P. Benedicto XI	fol. 136
Del Príncipe Arturo	fol. 140
De la batalla	fol. 142
De la última	fol. 144

Notes dels vernissos

Vernís per quadros y estañ	fol. 147
Vernís sublimat	fol. 148
Altes vernissos	fol. 149
Vernís per fustas	fol. 150
Altre vernís	fol. 150
Vernís per enserats	fol. 151
Per fer goma	fol. 152
Llustre per sobra fustas	fol. 152

Per fer negra	fol. 153	Joan Niell de Calonge
Colors	fol. 154	Salvador Saguer de Jafre
Per fer lletra blaba	fol. 154	Joan Batlle de Jafrà
Color per sombra	fol. 155	Joan Salva de Calonge
Per fer vermelló de rostre	fol. 155	Pons Cornell de Corçà
Verdet per pintar al tremp	fol. 156	Geroni Ros de Juyà
Per fondrer llautó	fol. 156	Anton Sendra de la Bisbal
Per ablandir lo ser	fol. 157	Jaume Farrant de Sant Sadurní
Per fer oli de arenas	fol. 157	Dn. Joseph Pou de Berges
Per fer aigua de rigiata	fol. 158	Miquel Xicart de Berges
Per fer tinta vermella	fol. 158	Pere Solers de Parlabà
Per fer plumas de tinta	fol. 158	Joan Solers de Berges
Botum blau	fol. 159	Joseph Quirch de Rupià
Per ablandir marfil y ossos	fol. 159	Joan Monca de la Bisbal
Per ablandir ser	fol. 160	Joan Clara de Salrrà
Per fer tint de color de rosa	fol. 160	Benet Galí de St. Feliu de Guíxols
		Esteva Marturià
		Francisco Fina de la Bisbal
		Joan Ros de Juyà

Apèndix II

Relació dels alumnes que acaben els estudis de gramàtica 29 de juny de 1773
Anton Ribera de la Bisbal